

Systematic review and meta-analysis of studies on Internet addiction with the approach of identifying its religious antecedents and consequences

Houshang Garavand*

Mohammadreza Nazari**

Abstract

The purpose of the present study was to determine the effect size of the antecedents and religious consequences of Internet addiction based on domestic research through a meta-analytical research process. Twenty four related studies were selected, which were conducted in 1380-1400 with the aim of evaluating the antecedents and religious consequences of Internet addiction and were published in domestic and Irandac authoritative quarterly journals. 16 independent variables and 15 dependent variables were identified. Selected research have been carried out with survey method and by using the questionnaire in different statistical population and based on reliable scales. The level of religiosity (ES, -0.63), Islamic lifestyle (ES, -0.45) and spiritual intelligence (ES, -0.44) respectively as the strongest antecedents and religious beliefs (ES, -0.31), attitude and Practical commitment to prayer (ES, -0.31) and degree of religiosity (ES, -0.26) were identified as the strongest consequences of belief. Due to the heterogeneity in the studies, the effect size of the snowball sampling method in the researches related to the antecedents and the available sampling method in the researches related to the consequences was higher than other sampling methods. Addiction to the Internet increases religious beliefs, attitudes and practical commitment to the appearance and level of religiosity and is influenced by Islamic lifestyle and spiritual intelligence. In this regard, it is suggested to increase the amount of use of the Internet and virtual social networks, management and media literacy of people.

Key Words: Internet addiction, meta-analysis, antecedents and consequences.

* Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran (corresponding author), Garavand.h@lu.ac.ir.

** Head of the Virtual Space Monitoring Center of Faraja Cultural and Social Vice-Chancellor, Tehran, Iran, Mhmdrdanzry196@gmail.com.

مرور نظام‌مند و فراتحلیل مطالعات درباره اعتیاد به اینترنت با رویکرد

شناسایی پیشایندها و پیامدهای اعتقادی آن

هوشنگ گراوند*

محمدرضا نظری**

چکیده

هدف پژوهش حاضر تعیین اندازه اثر پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت بر اساس پژوهش‌های داخل کشور به وسیله یک روند تحقیقی فراتحلیلی است. ۲۴ پژوهش مرتبط انتخاب شدند که در سال‌های ۱۳۸۰-۱۴۰۰ و با هدف ارزیابی پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت انجام شده و در فصلنامه‌های معتبر داخلی و ایراندک به چاپ رسیده بودند. تعداد ۱۶ متغیر مستقل و ۱۵ متغیر وابسته مختلف شناسایی شد. پژوهش‌های منتخب به روش پیمایشی و به کارگیری ابزار پیمایش در جوامع آماری متفاوت و برحسب سنجه‌های پایا به انجام رسیده‌اند.

میزان دینداری (ES, 63/0-)، سبک زندگی اسلامی (ES, 45/0-) و هوش معنوی (ES, 44/0-) به ترتیب قوی‌ترین پیشایندها و باورهای مذهبی (ES, 31/0-)، نگرش و التزام عملی نسبت به نماز (ES, 31/0-) و میزان دینداری (ES, 26/0-) به ترتیب قوی‌ترین پیامدهای اعتقادی شناسایی شدند. با توجه به ناهمگنی در مطالعات، اندازه اثر روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی در پژوهش‌های مربوط به پیشایندها و روش نمونه‌گیری دردسترس در پژوهش‌های مربوط به پیامدها بیشتر از دیگر روش‌های نمونه‌گیری بود. کاهش باورهای مذهبی، نگرش و التزام عملی نسبت به نماز و میزان دینداری می‌شود و از سبک زندگی اسلامی و هوش معنوی تأثیر می‌پذیرد. در همین راستا پیشنهاد می‌شود میزان استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی مدیریت و سواد رسانه‌ای افراد ارتقاء داده شود.

واژگان کلیدی: اعتیاد به اینترنت، فراتحلیل، پیشایندها و پیامدها.

* استادیار، گروه روان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)
Garavand.h@lu.ac.ir

** رئیس مرکز رصد فضای مجازی معاونت فرهنگی و اجتماعی فراجا، تهران، ایران
Mhmdrdanzry196@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵

مقدمه

استفاده از فناوری و تکنولوژی‌های نوین یکی از جلوه‌های آشکار دنیای پیش رو است. اینترنت نیز به‌عنوان یکی از ابعاد نوپای این فناوری‌های جدید جهان معاصر، نقش بسزایی در تغییر و تحول زندگی افراد جامعه دارد. اینترنت توانسته با ورود خود به‌سرعت به یکی از ابزارهای لازم برای زندگی تبدیل شود، تاجایی که حذف آن زندگی را برای بسیاری با مشکل مواجه می‌کند. هم‌زمان با دسترسی روزافزون و گسترده افراد به اینترنت، شاهد نوع جدیدی از اعتیاد، یعنی اعتیاد به اینترنت هستیم که معضل روبه رشد عصر اطلاعات است (حامدنیسا و همکاران، ۱۴۰۱).

در سال‌های اخیر، با توسعه دسترسی به اینترنت و پیدایش بسیاری از نرم‌افزارهای ارتباط مجازی روی تلفن‌های همراه، فرصت‌ها و امکانات استفاده از اینترنت به اشکال مختلف و در همه گروه‌ها سنی گسترش یافته است (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۵). تکنولوژی‌های جدید ارتباطی که امکان حضور هم‌زمان و بدون محدودیت افراد را جدا از مکان قرارگیری آنها در جهان جدید فراهم کرده است، باعث تولد جهان جدیدی به نام جهان مجازی شده است که برخلاف جهان واقعی امکانات بسیاری را در بر می‌گیرد (لوپز-فرناندز^۱ و همکاران، ۲۰۱۶).

اینترنت به‌خودی‌خود ابزار مفیدی است؛ ولی استفاده بیش‌ازحد و نادرست از آن ممکن است خطر اعتیاد به اینترنت را دربرداشته باشد (لی^۲ و همکاران، ۲۰۱۹). استفاده از اینترنت و به‌دنبال آن میزان شیوع اعتیاد به اینترنت در دانش‌آموزان و دانشجویان رو به افزایش است (یو و شیک^۳، ۲۰۱۸). سیدقلعه و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی نشان دادند که تعداد افراد در معرض اعتیاد به اینترنت، ۲۷/۴ درصد بود و تنها ۱ درصد افراد موردبررسی اعتیاد شدید داشتند. همچنین یافته‌های مطالعه‌ای نشان داد که حدود یک درصد (۴ نفر) از افراد شرکت‌کننده، اعتیاد شدید به اینترنت و ۲۴ درصد (۹۴ نفر)، اعتیاد متوسط به اینترنت داشتند (صدیقی و همکاران، ۱۴۰۰). موسوی (۱۳۹۹) در پژوهشی به این نتیجه دست یافت که شیوع کلی اعتیاد شدید به اینترنت ۲/۴ درصد از نظر جنسیت است. ۲/۹ درصد برای پسران، ۲/۲ درصد برای دختران، و از نظر سن ۲/۵ درصد برای نوجوانان و ۲/۳ درصد برای جوانان می‌باشد.

با توجه به اهمیت موضوع اعتیاد به اینترنت و روند رو به رشد آن در کشور پژوهشگران مطالعات زیادی را پیرامون پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت (احمدپور و رضایی شریف، ۱۴۰۰؛ صفا و آقاجانی، ۱۳۹۹؛ حضرت‌بگی و همکاران، ۱۳۹۹؛ میرفردی و

1. Lopez-Fernandez

2. Li

3. Yu & Shek

همکاران، ۱۳۹۶) انجام داده‌اند. نکته‌ای که باید بدان توجه کرد این است که مطالعات انجام شده پیرامون اعتیاد به اینترنت در ایران آن قدر متفاوت و گوناگون است که باعث سردرگمی خوانندگان و استفاده‌کنندگان آن می‌شود. تنوع در متغیرها و روش‌ها، تفاوت در نمونه‌ها و روش نمونه‌گیری و دیگر ویژگی‌های مطالعات اعتیاد به اینترنت که یک سؤال مشترک را بررسی می‌کنند، غالباً نتایج ناهم‌سویی را به دست داده‌اند که نمی‌توان به پاسخ قانع‌کننده‌ای دست‌یافت و براساس آن برنامه‌ریزی کرد.

همچنین، با آنکه تحقیقات زیادی پیرامون مسئله اعتیاد به اینترنت انجام شده، این مسئله هنوز پابرجاست و به سیر صعودی خود ادامه می‌دهد. هنگامی که نتایج پراکنده، که در پژوهش‌های جداگانه‌ای وجود دارند به یکدیگر مرتبط می‌شوند، شبکه دائمی دانش به جریان می‌افتد و نتایج و راهکارهای متصل به یکدیگر می‌توانند در ابعاد متفاوت به حل یک مسئله منجر شوند. از این رو بدیهی است که بخش عمده‌ای از فایده‌هایی که بر این‌گونه پژوهش‌ها مترتب است متوجه دستگاه برنامه‌ریزی و اجرایی می‌شود.

فایده دیگر نتایج این‌گونه پژوهش‌ها استفاده از آنها در نظام آموزشی دانشگاهی است. اطلاعات ناشی از موقعیت یک حوزه مطالعاتی در جامعه می‌تواند مورد توجه استادان و دانشجویان قرار گیرد و همین‌طور در غنی‌سازی متون درسی مفید واقع شود. دانشجویان با آشنا شدن با نقاط ضعف روش‌شناسی موجود در جامعه می‌توانند در جهت رفع آن تلاش کنند و نظام آموزشی بدین طریق به دنیای پژوهشی متصل می‌شود (دادمهر و همکاران، ۱۳۹۸؛ به نقل از گراوند و دلاور، ۱۳۹۹).

بنابراین، برای به‌کارگیری نتایج این پژوهش‌ها و تفسیر و انتشار آنها، انجام فراتحلیل پیشایندها و پیامدهای اعتیاد به اینترنت ضروری است و از درون این فراتحلیل می‌توان راهکارهای مناسبی استخراج کرد. با توجه به مطالب ذکر شده، پژوهش حاضر با به‌کارگیری روش فراتحلیل در پی پاسخ به این سؤالات است که «پیشایندها و پیامدهای اعتیاد به اینترنت در پژوهش‌های انجام شده در کشور کدامند و اولویت آنها چیست؟».

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

پیشینه تحقیق

عشایی و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی با هدف مطالعه اعتیاد به اینترنت در ایران با روش فراتحلیل انجام دادند. جامعه آماری آن ۹۲ سند بود که ۵۰ نمونه از آن با ارزیابی کیفیت، اعتبار و روایی آثار

علمی، به روش نمونه‌گیری غیر احتمالی-هدفمند در بازه زمانی ۱۳۸۴ الی ۱۴۰۰ انتخاب شدند. نتایج نشان داد که عوامل زمینه‌ای (۰/۲۳)، عوامل فرهنگی (۰/۱۱)، عوامل خانوادگی (۰/۳۵)، ویژگی‌های اینترنت (۰/۲۴)، عوامل تربیتی (۰/۰۹)، الگوی اجتماعی (۰/۱۲)، سبک زندگی (۰/۱۹)، آنومی روانی (۰/۲۴)، اختلال روانی-فردی (۰/۲۰)، تاب‌آوری (۰/۱۱)، آنومی هویتی (۰/۱۵) و سرمایه اجتماعی (۰/۲۹) با اعتیاد به اینترنت رابطه معناداری دارند و در کل ۰/۳۲ درصد از آن را تبیین کرده‌اند.

مهرشاد و همکاران (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان مرور نظام‌مند مقالات علمی شبکه‌های اجتماعی انجام دادند. پس از بررسی ابعاد مختلف مقالات، در ادامه نقدهای مسئله‌شناختی (کم‌توجهی به بافت مطالعه)، روش‌شناختی (نبود تنوع روشی، غلبهٔ رویکرد اثبات‌گرایانه، کم‌توجهی به رویکردهای تفسیری و انتقادی و تعمیم‌پذیری نامطمئن این مطالعات نسبت به شهروندان اصفهانی) و نظری (نبود مبانی نظری مشخص، بهره‌بردن از نظریه‌های کم‌مرتبط با موضوع پژوهش) مقالات بیان و پیشنهادها متناسبی نیز در سه سطح رویکردی (تغییر نگرش نسبت به بافت فرهنگی و اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی)، پژوهشی (بهره‌گیری از روش‌های کیفی و ترکیبی) و ساختاری ارائه شد.

لیو و بامیستر^۱ (۲۰۱۶) پژوهشی با عنوان فراتحلیل شبکه‌های اجتماعی مجازی و سرمایه اجتماعی انجام دادند. با بررسی ۵۸ مقالهٔ گردآوری‌شده به این نتیجه رسیده‌اند که میان دو متغیر ارتباط مثبتی وجود دارد. کو و کوان^۲ (۲۰۱۴) در تحقیقی تحت عنوان خطر و عامل‌های اعتیاد به اینترنت؛ یک فراتحلیل از مطالعات کشور کره، با جستجو در بین مطالعات انجام شده در طی سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۹۹ مرتبط با اینترنت، استفاده از اینترنت و اعتیاد به اینترنت، ۹۵ مطالعه را بررسی کرده‌اند. تحقیق آنها مشخص کرد اندازه اثر متغیرهای درون فردی مرتبط با اعتیاد به اینترنت بیشتر از متغیرهای فردی بوده است؛ به طوری که هویت خود ارتباط قوی با اعتیاد به اینترنت داشته است؛ فرار از خود، مشکل کمبود توجه، خودکنترلی، تنظیم هیجان به‌عنوان متغیرهای کنترل در ارتباط با اعتیاد به اینترنت بوده است.

بنابراین، در یک جمع‌بندی از پیشینه‌های موردنظر می‌توان گفت: با وجود اینکه در دهه‌های اخیر از سوی پژوهشگران و متخصصان، مسئله اعتیاد به اینترنت به شیوه‌های مختلفی بحث و تحقیقات گسترده‌ای نیز در این باره انجام شده است؛ اما تاکنون در ایران، چنین پژوهشی انجام نشده

1. Liu & Baumeister

2. Koo & kwon

بود. تفاوت دیگر این مطالعه با دیگر پیشینه‌های مطالعاتی، افزون بر توجه به پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت، به نقش تعدیل‌کنندگی برخی متغیرها پرداخته است.

مبانی نظری

اعتیاد به اینترنت مفهومی است که از سال ۱۹۹۵ مطرح و به تدریج انواع مختلف اعتیاد مانند اعتیاد به قمار برخط، اتاق‌های گفت‌وگو و هرزه‌نگاری را شامل شد که می‌تواند زمینه‌تخریب روابط، احساسات و درنهایت، روح و روان افراد را فراهم کند. اعتیاد اینترنتی شامل اختلال جسمی و روانی نشانه‌های تحمل، جداسدن، اختلالات عاطفی و اختلال در روابط اجتماعی است (ریاضی، ۱۳۹۸، ص ۱۹۹). اوزاک^۱ (۱۹۹۹) اعتیاد به اینترنت را نوعی اختلال می‌داند که کاربر صفحه‌رایانه را جذاب‌تر از واقعیت زندگی روزمره می‌بیند. به نظر او، هر کسی که رایانه دارد در معرض اعتیاد است.

یانگ^۲ (۲۰۰۴) اعتیاد اینترنتی را شکست در کنترل میل شدید به استفاده از اینترنت و از دست دادن درک گذشت زمان هنگام استفاده از آن و احساس بی‌قراری هنگام محروم شدن از آن می‌داند. با توجه به اینکه اینترنت مخزنی از انواع اطلاعات در چشم خوب و بد است، احتمال فساد اخلاقی و انحرافات اجتماعی در چنین فضایی به نسبت زیاد است. از طرف دیگر، فضای ناسالم مجازی می‌تواند به‌طور چشمگیری مؤلفه‌های روان‌شناختی مانند سلامت روان و مهارت‌های اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار دهد (صلاحیان و همکاران، ۱۳۹۴).

فضای تعاملی اینترنت و تأثیرگذاری آن بر اعتیاد

بی‌شک، اینترنت پیش‌تاز انقلاب صنعتی جدید است و در حال شکل دادن انقلابی ارتباطی، اجتماعی و اقتصادی است. ویژگی منحصر به فرد آن سهولت دسترسی به اطلاعات، ۲۴ ساعته بودن آن، سادگی کار و هزینه‌پایین آن است و اعتیاد مجازی به آن از معایب اجتماعی-فرهنگی آن محسوب می‌شود (بخشایش، ۱۳۹۳؛ به نقل از عشایری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۳۴). جذابیت در فضای اینترنت، گمنامی اجتماعی (احمدی و همکاران، ۱۳۹۱) و امکان اتصال به روش دهکده جهانی از ویژگی‌هایی است که به افزایش اعتیاد به آن کمک کرده است (ریاضی، ۱۳۹۸، ص ۱۹۹).

فضای تعاملی از جمله ارتباط دوطرفه، گفت‌وگویی اجتماعی، صمیمیت، امکان اشتراک دیدگاه‌ها و بیان اظهار نظر بدون هراس و فارغ از کنترل اجتماعی (رسمی و غیررسمی) آن را جهانی

1. Orzack

2. Yung

جذاب و بدون حدود مرز در نگرش کاربران کرده است (حسن‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۹۵). این الگوی ناسازگارانه به اختلال اجتماعی، آشفتگی روانی، بی‌سازمانی اجتماعی، یادگیری جرائم، دسترسی آسان به فضای منفی و غیراخلاقی (آفتاب و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۱۳؛ خانجانی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۲۱)، تعارض بین‌نسلی، شکاف خانوادگی (شالچی و کلاهی حامد، ۱۳۹۷، ص ۹۶)، بحران سلامت اجتماعی (کاهش کیفیت زندگی، افزایش رفتار پرخطر، اختلال رفتاری-روانی، کاهش قیده‌های اجتماعی)، افزایش آسیب‌ها و مسائل اجتماعی (برات‌دستجردی و صیادی، ۱۳۹۱، ص ۳۳۲؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۹)، ازهم‌گسیختگی روابط اجتماعی، اختلالات هیجانی، اضطراب، افسردگی، انزوای اجتماعی (طالقانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۳۳)، کاهش عزت‌نفس، اختلال هویتی، بحران روابط اجتماعی و کاهش صمیمیت خانوادگی-فردی (فرهادی و رضایی، ۱۳۹۷، ص ۳۷) منجر شده است.

روش‌شناسی

در این پژوهش از روش فراتحلیل، جهت جمع‌آوری، ترکیب و خلاصه نمودن یافته‌های پژوهشی با موضوع پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت استفاده شد. جامعه آماری پژوهش حاضر را تمامی پژوهش‌های انجام شده توسط دستگاه‌های اجرایی، پایان‌نامه‌ها و پژوهش‌های چاپ شده در مجلات علمی-پژوهشی مرتبط با پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت در ایران در طول دو دههٔ گذشته می‌باشد.

با توجه به گستردگی جامعه آماری تحقیق، لازم بود نمونه‌های مورد نیاز از درون یک چارچوب نمونه‌گیری انتخاب شوند. چارچوب نمونه‌گیری این تحقیق شامل تمامی مقالات و پایان‌نامه‌هایی بود که از طریق پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی،^۱ پایگاه مجلات تخصصی نور،^۲ پایگاه بانک اطلاعات نشریات کشور،^۳ پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^۴ و ... به‌صورت کامل قابل دسترس بودند و از لحاظ روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری و روش نمونه‌گیری شرایط لازم را داشته‌اند.

در این پژوهش برای طرح کدگذاری داده‌ها و امانت‌داری و دقت بیشتر از چک‌لیست استفاده شد. اطلاعاتی که در چک‌لیست گردآوری داده‌ها آمده بود شامل نویسندگان، سال، عنوان پژوهش،

1. Scientific Information Database (SID)
2. Noor Specialized Magazines Database (Normagz)
3. Country Magazines Database (Magiran)
4. Iranian Documentation Center (IranDoc)

متغیرهای اصلی، روش پژوهش، جامعه و نمونه آماری، تعداد نمونه، روش نمونه‌گیری، آزمون‌های مورد استفاده، روایی و پایایی و معنی‌داری آزمون‌ها بود. محتوای درج‌شده در چک‌لیست براساس نظرخواهی از چند استاد خبره (محاسبه میزان توافق آنها) و از معیارهای به‌کاررفته در پژوهش‌های مشابه به‌دست آمد. بنابراین، از روایی محتوایی و پایایی لازم برخوردار است.

مهم‌ترین ملاک تفکیک مطالعات شامل محدوده و حوزه مورد بررسی (فقط پژوهش‌های چاپ شده در مجلات معتبر یا پایگاه‌های علمی یاده شده، در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ در ایران) (به دلیل اینکه اعتیاد به اینترنت در سال ۱۹۹۶ مطرح شده، این محدوده زمانی در نظر گرفته شد)، جامعه و نمونه آماری، مطالعات مرتبط با متغیر پژوهش، تعداد داده‌های کافی برای محاسبه اندازه اثر، روش پژوهش توصیفی یا همبستگی و فرضیه‌های شفاف و علمی بوده است. روش نمونه‌گیری این تحقیق، هدفمند بود که به این منظور پژوهشگر براساس قضاوت‌های خود پژوهش‌هایی را به‌عنوان مطالعات اولیه انتخاب کرد که در راستای اهداف فراتحلیل بودند.

در ابتدای کار از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد؛ یعنی از پژوهش‌های انجام‌شده، آنهایی که حجم نمونه مناسبی داشتند و از لحاظ روش‌شناسی شرایط لازم را داشتند، تعداد ۴۲ پژوهش انتخاب شد. سپس برای ورود به فراتحلیل، تعداد ۲۴ پژوهش تجزیه و تحلیل شدند که ملاک‌های درون‌گنجی (داشتن شرایط لازم از نظر روش‌شناسی (فرضیه‌سازی، روش تحقیق، جامعه، نمونه، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری، فرضیه‌های آماری، روش تحلیل آماری و صحیح بودن محاسبات آماری) داشتند. گفتنی است که حداقل تعداد پژوهش فراتحلیل باید ۵ مورد باشد (هومن، ۱۳۹۳).

تحلیل داده‌های این پژوهش براساس روش فراتحلیل انجام شده است. ضریب همبستگی به‌عنوان برآوردکننده اندازه اثر در هر مطالعه انتخاب شده است. بدین ترتیب که آزمون آماری استفاده شده در فرضیه‌ها، پس از تبدیل به اندازه اثر، تحلیل شدند. برای تفسیر، از جدول کوهن^۱ (۱۹۷۷، به نقل از هومن، ۱۳۹۳) بهره گرفته شد. اندازه اثر ترکیبی متغیرها تحت هر دو مدل ثابت و تصادفی محاسبه شد. افزون‌براین، برای بررسی سوگیری انتشار^۲ از آزمون رگرسیون ایگر،^۳ آزمون N ایمن از خطا،^۴ آزمون اصلاح و برازش دوال و تونیدی^۵ و نمودار کیفی^۶ و برای تحلیل همگنی

1. Cohen's

2. Publication bias

3. Egger's linear regression

4. Fail- safe N

5. Duval and Tweedie's trim-and fill

6. Funnel plot

مطالعات از آزمون‌های Q و I² استفاده شده است. در این پژوهش برای تحلیل داده‌های حاصل از پژوهش‌ها از ویرایش دوم نرم‌افزار جامع فراتحلیل (CMA2)^۱ استفاده شد. روش‌های آمار توصیفی استفاده شده در این پژوهش شامل فراوانی، و درصد فراوانی است که از بسته نرم‌افزار آماری برای علوم اجتماعی (SPSS)^۲ به‌عنوان نرم‌افزار جانبی جهت به دست آوردن فراوانی و کشیدن نمودارها استفاده شده است.

یافته‌ها

حجم نمونه آماری، در حوزه پیشایندهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت ۱۳ پژوهش بود؛ به‌طورکلی در تمامی پژوهش‌های بررسی شده، ۴۳۶۱ آزمودنی مطالعه شدند که به‌طور متوسط برای هر پژوهش ۳۳۵ نفر می‌باشد. نتایج نشان داد ۴۶/۲ درصد از پژوهش‌ها در سال‌های ۹۳ تا ۹۵ و ۵۳/۸ درصد در سال‌های ۹۶ تا ۹۹ انجام شده است. تمامی پژوهش‌ها بر روی هر دو جنس (زن و مرد) انجام شده است. همچنین، ۵۳/۸ درصد پژوهش‌هایی که در زمینه پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت انجام شده است با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای، ۲۳/۱ درصد پژوهش‌ها با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، ۱۵/۴ درصد پژوهش‌ها با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و ۷/۷ درصد پژوهش‌ها به روش نمونه‌گیری گلوله برفی انجام شده است.

در پژوهش حاضر شاخص‌های اندازه اثرهای خانواده I استفاده شده است. براساس نظر کوهن برای شاخص I، اندازه‌های اثر ۰/۱ و ۰/۳ و ۰/۵ به ترتیب کوچک، متوسط و بزرگ قلمداد می‌شود. به‌دلیل اینکه در پژوهش‌های مورد بررسی، آماره گزارش شده I می‌باشد در نتیجه نیازی به تبدیل آنها نیست. در نهایت با استفاده از فن هانتر و اشمیت به ترکیب اندازه‌های اثر و نتیجه‌گیری پرداخته شد.

جدول ۱. شاخص‌های مرتبط با اندازه اثر تحقیقات اولیه در حوزه پیشایندهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

پژوهشگر	سال	متغیر مستقل	متغیر وابسته	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	ارزش Z	سطح معناداری
رحمتی	۱۳۹۵	معنویت	اعتیاد به اینترنت	-۰/۵۱	-۰/۵۸	-۰/۴۳	-۱/۶۳	۰/۰۰۱
نوری خواجه غیانی	۱۳۹۵	هوش معنوی	اعتیاد به اینترنت	-۰/۳۲	-۰/۴۱	-۰/۲۳	-۶/۶۱	۰/۰۰۱
کرمیان	۱۳۹۶	هوش معنوی	اعتیاد به اینترنت	-۰/۳۱	-۰/۴۳	-۰/۱۸	-۴/۵۶	۰/۰۰۱
پروین و همکاران	۱۳۹۵	هوش معنوی	اعتیاد به اینترنت	-۰/۵۲	-۰/۶۰	-۰/۴۳	-۹/۹۷	۰/۰۰۱

1. Comprehensive Meta-Analysis
2. Statistical Package for Social Science

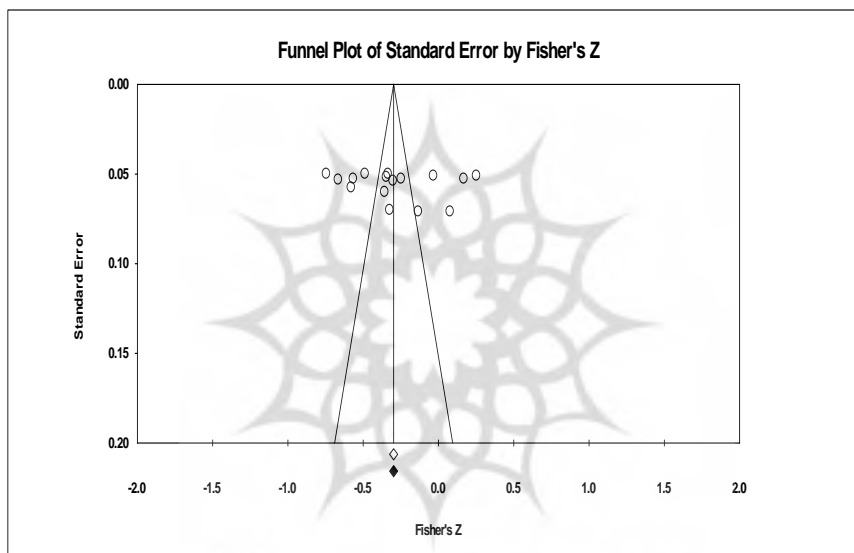
۰/۰۰۱	-۴/۶۲	-۰/۱۴	-۰/۳۴	-۰/۲۴	اعتیاد به اینترنت	جهت‌گیری مذهبی درونی	۱۳۹۸	نعیمی و همکاران
۰/۰۰۱	۳/۲۴	۰/۲۷	۰/۰۷	۰/۱۷	اعتیاد به اینترنت	جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۱۳۹۸	نعیمی و همکاران
۰/۰۰۱	-۵/۸۷	-۰/۲۳	-۰/۴۴	-۰/۳۴	گرایش به شبکه‌های	اعتقادات دینی	۱۳۹۴	فرزانه و فلاحتی شهاب‌الدینی
۰/۰۰۱	-۵/۵۲	-۰/۱۹	-۰/۳۸	-۰/۲۹	اعتیاد به اینترنت	نگرش مذهبی	۱۳۹۳	حریری و همکاران
۰/۰۰۱	۱۲/۳۹-	-۰/۵۱	-۰/۶۵	-۰/۵۸	اعتیاد به اینترنت	هوش معنوی	۱۳۹۹	حضرت‌بگی و همکاران
۰/۰۰۱	۱۴-۱۷۷	-۰/۵۷	-۰/۶۹	-۰/۶۳	استفاده از شبکه‌های	میزان دینداری	۱۳۹۶	میرفردی و همکاران
۰/۰۰۱	-۶/۶	-۰/۲۴	-۰/۴۲	-۰/۳۳	اعتیاد به اینترنت	سلامت معنوی	۱۳۹۶	شکر افشان و همکاران
۰/۰۰۱	-۹/۶۶	-۰/۳۷	-۰/۵۲	-۰/۴۵	وابستگی به تلفن	سیک زندگی اسلامی	۱۳۹۸	رستمی نسب دولت‌آباد و
۰/۵۵۸	-۰/۵۹	۰/۰۷	-۰/۱۳	-۰/۰۳	اعتیاد به تلفن همراه	مقابله مثبت مذهبی	۱۳۹۵	عسکری‌زاده و همکاران
۰/۰۰۱	۴/۹۹	۰/۳۴	۰/۱۵	۰/۲۵	اعتیاد به تلفن همراه	مقابله منفی مذهبی	۱۳۹۵	عسکری‌زاده و همکاران
۰/۰۶۷	-۱/۸۴	۰/۰۱	-۰/۲۶	-۰/۱۳	اعتیاد به اینترنت	مذهب درونی	۱۳۹۶	شهبازیان خونیق و همکاران
۰/۲۶	۱/۱۳	۰/۲۲	-۰/۰۶	۰/۰۸	اعتیاد به اینترنت	مذهب درونی	۱۳۹۶	شهبازیان خونیق و همکاران
۰/۰۰۱	-۲۱/۵۹	-۰/۲۶	-۰/۳۱	-۰/۲۹	اعتیاد به اینترنت	حمایت اجتماعی	۱۳۹۶	شهبازی‌نژاد و همکاران
۰/۰۰۱	-۳/۸	-۰/۱۴	-۰/۴۱	-۰/۲۸	اندازه اثر ثابت			
۰/۰۰۱	-۱۰/۶۳	-۰/۴۳	-۰/۵۸	-۰/۵۱	اندازه اثر تصادفی			

طبق جدول ۱، اندازه اثر ترکیبی برای متغیرهای به کار رفته در تمامی پژوهش‌های قبلی در حوزه پیشایندهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل در مدل اثرات ثابت $۰/۲۸-$ و تصادفی $۰/۵۱-$ به دست آمد. بر طبق معیار کوهن (۱۹۹۲)، به نقل از دلاور، (۱۳۹۴) اندازه اثر ترکیبی به دست آمده در هر دو مدل زیاد می‌باشد.

در مجموع می‌توان گفت در این پژوهش ابتدا به بررسی مهم‌ترین پیش‌فرض‌های فراتحلیل (بررسی خطای انتشار در میان مطالعات و همگن بودن مطالعات انجام شده) پرداخته شد. نتایج به دست آمده از آزمون رگرسیون ایگر ($t=۰/۵۸$ ، $df=۱۴$ ، $p=۰/۵۶$) نشان داد که عرض از مبدأ خط رگرسیونی مطالعات نزدیک به صفر می‌باشد و این بدین معناست که در پژوهش‌ها سوگیری وجود ندارد. بر طبق نتیجه آزمون N ایمن از خطا باید تعداد ۱۸۳۳ پژوهش با میانگین اثر صفر را برای ترکیب آزمون دو دامنه و دستیابی به سطح معناداری بزرگتر از $۰/۰۵$ وارد تحلیل کنیم.

با توجه به زیاد بودن این مطالعات می‌توان به اندازه اثر کلی این پژوهش‌ها اطمینان داشت. براساس آزمون اصلاح و برازش دوال و توئیدی مدل اثر ثابت برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان ۹۵٪ برای پژوهش‌ها، ۰/۲۳- و (۰/۳۹-، ۰/۰۵-) و براساس مدل تصادفی، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان ۹۵٪ برای پژوهش‌های ترکیبی، ۰/۲۸- و (۰/۴۱-، ۰/۱۴-) می‌باشد. همچنین، نتایج نشان داد که نمودار فانل، متقارن می‌باشد. بنابراین، با در نظر گرفتن هر چهار روش موردبررسی می‌توان نتیجه گرفت که مطالعات بررسی شده سوگیری انتشار ندارند.

نمودار ۱. نمودار کیفی پیشایندهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

بنابراین با در نظر گرفتن هر چهار روش بررسی شده می‌توان نتیجه گرفت که مطالعات مورد بررسی سوگیری انتشار ندارند. در جدول زیر، اندازه اثر پیشایندهای اعتیاد به اینترنت در پژوهش‌های گردآوری شده بررسی شده بود، گزارش شده است.

جدول ۲. اندازه اثر پیشایندهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

ردیف	متغیر مورد بررسی	تکرار	میانگین اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	ارزش Z	سطح معناداری
	اعتقادات دینی	۱	-۰/۳۴	-۰/۴۴	-۰/۲۳	-۵/۸۷	۰/۰۰۱
	هوش معنوی	۴	-۰/۴۴	-۰/۵۷	-۰/۲۹	-۵/۴	۰/۰۰۱
	مقابله منفی مذهبی	۱	۰/۲۵	۰/۱۵	۰/۳۴	۴/۹۹	۰/۰۰۱
	مقابله مثبت مذهبی	۱	-۰/۰۳	-۰/۱۳	۰/۰۷	-۰/۵۹	۰/۵۵۸
	معنویت	۱	-۰/۵۱	-۰/۵۸	-۰/۴۳	-۱۰/۶۳	۰/۰۰۱

ردیف	متغیر مورد بررسی	تکرار	میانگین اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	ارزش Z	سطح معناداری
	جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۱	۰/۱۷	۰/۰۷	۰/۲۷	۳/۲۴	۰/۰۰۱
	جهت‌گیری مذهبی درونی	۳	-۰/۱۰	-۰/۲۸	۰/۰۹	-۱/۰۶	۰/۲۹
	میزان دینداری	۱	-۰/۶۳	-۰/۶۹	-۰/۵۷	-۱۴/۷۷	۰/۰۰۱
	نگرش مذهبی	۱	-۰/۲۹	-۰/۳۸	-۰/۱۹	-۵/۵۲	۰/۰۰۱
	سبک زندگی اسلامی	۱	-۰/۴۵	-۰/۵۲	-۰/۳۷	-۹/۶۶	۰/۰۰۱
	سلامت معنوی	۱	-۰/۳۳	-۰/۴۲	-۰/۲۴	-۶/۶	۰/۰۰۱
کل	اندازه اثر ثابت	۱۶	-۰/۳۹	-۰/۳۱	-۰/۲۶	-۲۱/۵۹	۰/۰۰۱
	اندازه اثر تصادفی	۱۶	-۰/۲۶	-۰/۲۹	-۰/۲۳	-۱۵/۸۹	۰/۰۰۱

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود در این فراتحلیل برای مدل‌های ثابت و تصادفی مقادیر اندازه اثرها به ترتیب برابر ۰/۲۹ - و ۰/۲۶ - است که معنادار می‌باشند. برای انتخاب مدل نهایی فراتحلیل لازم است یک مجموعه تحلیل‌های ناهمگن برای اطمینان از وجود متغیرهای تعدیل‌کننده انجام گیرد. در صورت وجود ناهمگنی در اندازه‌های اثر تحقیقات اولیه مدل تصادفی انتخاب می‌شود و فرض می‌شود که در جامعه آماری ماهیت روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته تحت تأثیر متغیرهای تعدیل‌کننده تغییر می‌یابد.

جدول ۳. شاخص‌های ناهمگنی اندازه اثرها در بین تحقیقات اولیه

آماره Q	درجه آزادی	سطح معناداری	I ²
۴۴۶/۲۳	۱۵	۰/۰۰۱	۹۶/۶۴

در جدول ۳ مقدار شاخص Q برابر با ۴۴۶/۲۳ است که از لحاظ آماری معنادار و نشان‌دهنده تفاوت واقعی بین اندازه اثرهای تحقیقات اولیه است. همچنین، مقدار مجذور I برابر با ۹۶/۶۴ است که نشان می‌دهد درصد بالایی از پراکنش موجود در نتایج تحقیقات اولیه واقعی و ناشی از وجود متغیرهای تعدیل‌کننده است. گفتنی است که در این پژوهش نتایج بر طبق مدل‌های تصادفی گزارش شده است؛ زیرا تحلیل‌های ناهمگنی نشان داد که اندازه اثرهای داخل خود این متغیرهای تعدیل‌کننده هم ناهمگن هستند.

روش نمونه‌گیری پژوهش به‌عنوان متغیرهای تعدیل‌گر در نظر گرفته شد که میانگین اندازه اثر پژوهش‌های دارای روش نمونه‌گیری گلوله برفی ۰/۶۳ -، خوشه‌ای ۰/۲۵ -، ساده ۰/۱۳ -، و طبقه‌ای ۰/۳۷ - می‌باشد که اندازه اثر روش‌های نمونه‌گیری گلوله برفی، خوشه‌ای، ساده، طبقه‌ای معنادار است. حجم نمونه آماری، در حوزه پیامدهای اعتقادی به اینترنت ۱۱ پژوهش بود. به‌طورکلی در تمامی پژوهش‌های موردبررسی، ۳۵۸۸ آزمودنی مطالعه شدند که به‌طور متوسط برای هر پژوهش

۳۲۶ نفر می‌باشد. نتایج نشان داد ۳۴/۴ درصد از پژوهش‌ها در سال‌های ۹۴ تا ۹۶ و ۶۵/۶ درصد در سال‌های ۹۷ تا ۱۴۰۰ انجام شده است. ۹/۱۰ درصد از پژوهش‌ها بر روی گروه نمونه زن و ۹۰/۹۰ درصد از پژوهش‌ها بر روی هر دو جنس انجام شده است. همچنین، ۵۴/۵ درصد پژوهش‌هایی که در زمینه پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت انجام شده است با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای، ۹/۱ درصد پژوهش‌ها با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای، ۲۷/۳ درصد پژوهش‌ها با روش نمونه‌گیری در دسترس و ۹/۱ درصد پژوهش‌ها به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انجام شده است.

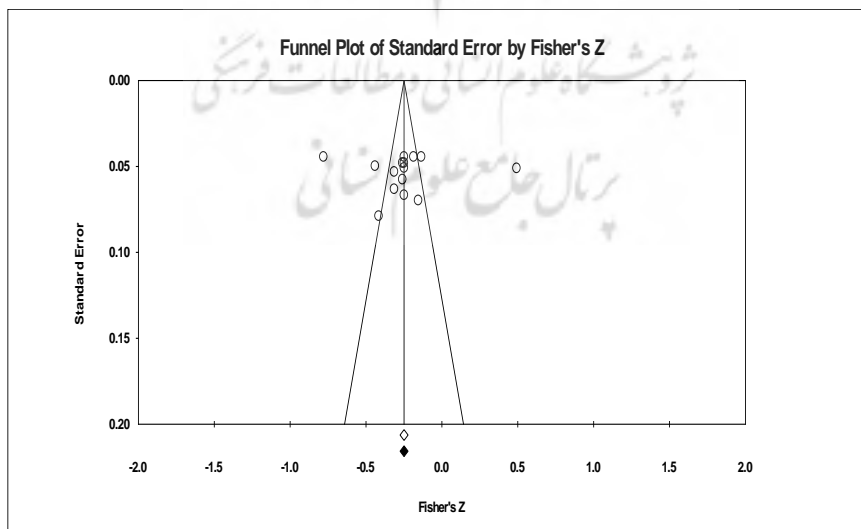
جدول ۴. شاخص‌های مرتبط با اندازه اثر تحقیقات اولیه در حوزه پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

پژوهشگر	سال	متغیر مستقل	متغیر وابسته	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	ارزش Z	سطح معناداری
آذری	۱۳۹۶	اعتیاد به اینترنت	باورهای مذهبی	-۰/۳۹	-۰/۵۱	-۰/۲۵	-۵/۱۹	۰/۰۰۱
احمدپور و رضایی شریف	۱۴۰۰	وابستگی به شبکه‌های اجتماعی	التزام به حجاب اسلامی	-۰/۲۵	-۰/۳۴	-۰/۱۶	-۵/۲۸	۰/۰۰۱
احمدپور و رضایی شریف	۱۴۰۰	وابستگی به شبکه‌های اجتماعی	باورهای مذهبی	-۰/۲۴	-۰/۳۳	-۰/۱۵	-۵/۰۶	۰/۰۰۱
عبدی و همکاران	۱۳۹۷	اعتیاد به اینترنت	سلامت معنوی	-۰/۱۵	-۰/۲۸	-۰/۰۱	-۲/۱۵	۰/۰۳۱
صفا و آقاجانی	۱۳۹۹	اعتیاد به اینترنت	نگرش و التزام عملی نسبت به نماز	-۰/۶۵	-۰/۷۰	-۰/۶۰	-۱۷/۲۸	۰/۰۰۱
صفا و آقاجانی	۱۳۹۹	چت کردن	نگرش و التزام عملی نسبت به نماز	-۰/۲۴	-۰/۳۲	-۰/۱۶	-۵/۴۶	۰/۰۰۱
صفا و آقاجانی	۱۳۹۹	استفاده از اینستاگرام	نگرش و التزام عملی نسبت به نماز	-۰/۱۸	-۰/۲۶	-۰/۰۹	-۴/۰۶	۰/۰۰۱
صفا و آقاجانی	۱۳۹۹	استفاده از واتساپ	نگرش و التزام عملی نسبت به نماز	-۰/۱۳	-۰/۲۲	-۰/۰۴	-۲/۹۱	۰/۰۰۴
ملکیان و چوکار قمی	۱۳۹۹	کارکردهای شبکه‌های اجتماعی	دین‌گریزی	۰/۴۶	۰/۳۸	۰/۵۴	۹/۶۶	۰/۰۰۱
خجسته	۱۳۹۷	اعتیاد به اینترنت	سلامت معنوی	-۰/۳۰	-۰/۳۹	-۰/۲۰	-۵/۷۷	۰/۰۰۱
تاجیک اسماعیلی	۱۳۹۹	وابستگی به اینترنت	میزان دینداری	-۰/۲۴	-۰/۳۳	-۰/۱۴	-۴/۷۸	۰/۰۰۱
آهنگری و همکاران	۱۳۹۶	استفاده از شبکه‌های اجتماعی	میزان پایبندی به اعتقادات دینی	-۰/۳۰	-۰/۴۱	-۰/۱۸	-۴/۸۶	۰/۰۰۱
رحمتی	۱۳۹۵	اعتیاد به اینترنت	هوش معنوی	-۰/۲۴	-۰/۳۶	-۰/۱۱	-۳/۶۵	۰/۰۰۱
هدایتی و همکاران	۱۳۹۵	شبکه‌های اجتماعی مجازی	تربیت دینی	-۰/۴۱	-۰/۴۹	-۰/۳۳	-۸/۶۸	۰/۰۰۱
احیایی و همکاران	۱۳۹۴	اعتیاد به اینترنت	دینداری	-۰/۲۵	-۰/۳۵	-۰/۱۴	-۴/۴	۰/۰۰۱
اندازه اثر ثابت								
اندازه اثر تصادفی								

طبق جدول ۴، اندازه اثر ترکیبی برای متغیرهای به کار رفته در تمامی پژوهش‌های قبلی در حوزه پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل در مدل اثرات ثابت ۰/۲۴ - و تصادفی ۰/۲۴ - به دست آمد. برطبق معیار کوهن (۱۹۹۲، به نقل از دلاور، ۱۳۹۴) اندازه اثر ترکیبی به دست آمده در هر دو مدل کم می‌باشد.

در مجموع می‌توان گفت در این پژوهش ابتدا به بررسی مهم‌ترین پیش‌فرض‌های فراتحلیل (بررسی خطای انتشار در میان مطالعات و همگن بودن مطالعات انجام شده) پرداخته شد. نتایج به دست آمده از آزمون رگرسیون ایگر ($t=0/18$ ، $df=13$ ، $p=0/852$) نشان داد که عرض از مبدأ خط رگرسیونی مطالعات نزدیک به صفر می‌باشد و این بدین معناست که در پژوهش‌ها سوگیری وجود ندارد. برطبق نتیجه آزمون I^2 ایمن از خطا باید تعداد ۱۲۵۷ پژوهش با میانگین اثر صفر را برای ترکیب آزمون دو دامنه و دستیابی به سطح معناداری بزرگتر از ۰/۰۵ وارد تحلیل کنیم. با توجه به زیاد بودن این مطالعات می‌توان به اندازه اثر کلی این پژوهش‌ها اطمینان داشت. براساس آزمون اصلاح و برازش دوال و توئیدی مدل اثر ثابت برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان ۹۵٪ برای پژوهش‌ها، ۰/۱۲ و (۰/۰۳، ۰/۲۰) و براساس مدل تصادفی، برآورد نقطه‌ای و فاصله اطمینان ۹۵٪ برای پژوهش‌های ترکیبی، ۰/۲۴ - و (۰/۳۶ -، ۰/۱۰ -) می‌باشد. همچنین نتایج نشان داد که نمودار فانل، متقارن می‌باشد. بنابراین، با در نظر گرفتن هر چهار روش مورد بررسی می‌توان نتیجه گرفت که مطالعات مورد بررسی سوگیری انتشار ندارند.

نمودار ۲. نمودار کیفی پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

بنابراین با در نظر گرفتن هر چهار روش مورد بررسی می‌توان نتیجه گرفت که مطالعات بررسی شده سوگیری انتشار ندارند. در جدول زیر، اندازه اثر پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت در پژوهش‌های گردآوری شده بررسی شده بود، گزارش شده است.

جدول ۵. اندازه اثر پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت

ردیف	متغیر مورد بررسی	تکرار	میانگین اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	ارزش Z	سطح معناداری
	باورهای مذهبی	۲	-۰/۳۱	-۰/۴۵	-۰/۱۵	-۳/۸۳	۰/۰۰۱
	دین‌گریزی	۱	۰/۴۶	۰/۳۸	۰/۵۴	۹/۶۶	۰/۰۰۱
	هوش معنوی	۱	-۰/۲۴	-۰/۳۶	-۰/۱۱	-۳/۶۵	۰/۰۰۱
	میزان دینداری	۳	-۰/۲۶	-۰/۳۲	-۰/۲۰	-۸/۰۷	۰/۰۰۱
	نگرش و التزام عملی نسبت به نماز	۵	-۰/۳۱	-۰/۵۰	-۰/۰۹	-۲/۶۹	۰/۰۰۱
	سلامت معنوی	۲	-۰/۲۳	-۰/۳۷	-۰/۰۸	-۳	۰/۰۰۱
	تربیت دینی	۱	-۰/۴۱	-۰/۴۹	-۰/۳۳	-۸/۶۸	۰/۰۰۱
	اندازه اثر ثابت	۱۵	-۰/۲۴	-۰/۲۷	-۰/۲۱	-۱۸/۵۴	۰/۰۰۱
کل	اندازه اثر تصادفی	۱۵	-۰/۱۷	-۰/۲۱	-۰/۱۳	-۸/۱۸	۰/۰۰۱

همان‌گونه‌که در جدول ۵ مشاهده می‌شود در این فراتحلیل برای مدل‌های ثابت و تصادفی مقادیر اندازه اثرها به ترتیب برابر ۰/۱۹ و ۰/۳۲ است که معنادارند. برای انتخاب مدل نهایی فراتحلیل لازم است یک مجموعه تحلیل‌های ناهمگن برای اطمینان از وجود متغیرهای تعدیل‌کننده انجام گیرد. در صورت وجود ناهمگنی در اندازه‌های اثر تحقیقات اولیه مدل تصادفی انتخاب و فرض می‌شود که در جامعه آماری ماهیت روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته تحت تأثیر متغیرهای تعدیل‌کننده تغییر می‌یابد.

جدول ۶. شاخص‌های ناهمگنی اندازه اثرها در بین تحقیقات اولیه

آماره Q	درجه آزادی	سطح معناداری	I ²
۳۷۹/۰۴	۱۴	۰/۰۰۱	۹۶/۳۰

در جدول ۶ مقدار شاخص Q برابر با ۳۷۹/۰۴ است که از لحاظ آماری معنادار و نشان‌دهنده تفاوت واقعی بین اندازه اثرهای تحقیقات اولیه است. همچنین، مقدار مجذور I برابر با ۹۶/۳۰ است که نشان می‌دهد درصد بالایی از پراکنش موجود در نتایج تحقیقات اولیه واقعی و ناشی از

وجود متغیرهای تعدیل‌کننده است. گفتنی است که در این پژوهش نتایج بر طبق مدل‌های تصادفی گزارش شده است؛ زیرا تحلیل‌های ناهمگنی نشان داد که اندازه اثرهای داخل خود این متغیرهای تعدیل‌کننده هم ناهمگن هستند.

روش نمونه‌گیری پژوهش به عنوان متغیرهای تعدیل‌گر در نظر گرفته شد که میانگین اندازه اثر پژوهش‌های دارای روش نمونه‌گیری در دسترس ۰/۳۳-، خوشه‌ای ۰/۱۴-، ساده ۰/۳۹- و طبقه‌ای ۰/۳۲- می‌باشد که اندازه اثر همه معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

در تحقیق حاضر با استفاده از روش فراتحلیل، نتایج چندین مقاله و پایان‌نامه جداگانه در مورد پیشایندها و پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت بررسی شد. نتایج تحقیقات گوناگون با یکدیگر ترکیب و میزان تأثیر هر یک از این پیشایندها و پیامدها و میزان اهمیت هر یک از آنها نسبت به هم، در جامعه تحقیق تحلیل شده است؛ در حالی که در تحقیق‌های قبلی این کار انجام نشده است. نتایج نشان داد میزان دینداری باعث کاهش اعتیاد به اینترنت می‌شود، این یافته با نتایج پژوهش‌های شرت^۱ و همکاران (۲۰۱۵) و کنب و پلیر^۲ (۲۰۱۴) همسو می‌باشد. افرادی که دیندارتر هستند، بیشتر از دیگر افراد احساس تعهد دارند و با داشتن معیارهای اخلاقی متعالی، تلاش زیادی دارند که کارهای نیک و بد را تشخیص دهند و همچنین، با توجه به تعهدی که نسبت به انجام به موقع کارها دارند، معمولاً تکالیف و وظایف خود را در وقت مقرر انجام می‌دهند. با توجه به اینکه این افراد در بعد مذهبی به تعهدات خود مانند فرایض دینی، خوب عمل کرده و آنها را به موقع انجام می‌دهند، به همین دلیل با تعمیم وقت‌شناسی و مسئولیت‌پذیری، نمی‌توانند در حوزه استفاده از فضای مجازی عکس آن عمل نمایند.

نتایج نشان داد سبک زندگی اسلامی باعث کاهش اعتیاد به اینترنت می‌شود، این یافته با نتایج پژوهش رستمی‌نسب دولت‌آباد و همکاران (۱۳۹۸) همخوان می‌باشد. افرادی که دارای سبک زندگی اسلامی هستند خود را در قبال فرصت‌ها و نعمت‌هایی مانند زندگی مسئول می‌دانند که پروردگار متعال در اختیارشان گذاشته است و به مدیریت وقت و زمان و استفاده‌ی بهتر از آن در این دنیا توجه می‌کنند و وقت خود را کمتر و به اندازه نیازشان در دنیای مجازی صرف می‌کنند. هیجانات اشخاصی که دارای سبک زندگی اسلامی هستند معنادار و پذیرفتنی است؛ حتی

1. Short

2. Knabb & Pelletier

هیجانان منفی مانند غم و ناراحتی نیز در آنان هدفمند و با توجه به سبک زندگی معنادارشان تعبیر و تفسیر می‌شود. داشتن معنا و هدف در همهٔ امور زندگی این افراد می‌تواند مانند سد و مانعی درونی در برابر انجام رفتارهای پرخطر از جمله استفاده مفرط و بیمارگون از فناوری‌های دنیای جدید عمل کند. وابستگی به تلفن همراه و به‌طورکلی دنیای مجازی اختلالی ناشی از تنظیم نکردن هیجان است که از ناتوانی در تعدیل عواطف مثبت و منفی و مشکلات در سبک زندگی و باورهای فرد نشأت می‌گیرد.

نتایج نشان داد هوش معنوی باعث کاهش اعتیاد به اینترنت می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش‌های دریکوند و همکاران (۱۳۹۳) و والدو^۱ (۲۰۱۴) همخوان است. در زمینه رابطه منفی اعتیاد به اینترنت و هوش معنوی می‌توان گفت، کاربران معتاد به اینترنت، شبکه اینترنت را به‌عنوان راهی در جهت دگرگونی روحی در خود و تعدیل وضعیت روحی منفی خود پذیرفته‌اند (رحمانی، ۱۳۸۷). معتادان به اینترنت بعد از مدتی ارتباط خود را با جهان واقعی قطع نموده و خود را در امنیت کاذب خودساخته‌ای اسیر می‌کنند. فضای سایبرنتیک از نظر افراد معتاد به اینترنت، جایگزین مناسبی برای فضای واقعی است. در این شرایط، هویت سردرگم احساس بیگانگی از خود و کاهش مسئولیت‌پذیری در افراد دیده می‌شود. بنابراین، کاهش هوش معنوی افراد با افزایش اعتیاد به اینترنت در آنها چندان دور از ذهن نیست (درگاهی و رضوی، ۱۳۸۵).

نتایج نشان داد سلامت معنوی باعث کاهش اعتیاد به اینترنت می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش دریکوند و همکاران (۱۳۹۳) همسو است. در تبیین این یافته می‌توان گفت معنویت با فراهم آوردن معنا، آسایش و آرامش درونی نقش پیشگیری‌کننده در اعتیاد به اینترنت دارد. همچنین، معنویت باعث اعتماد به نفس می‌شود و اعتماد به نفس به‌نوبه خود باعث افزایش روحیه خوب و احساس سرزندگی می‌شود و این نیز سبب می‌شود که فرد بتواند ذهنی آزاد و باز داشته باشد (رحمتی، ۱۳۹۵). در نتیجه می‌توان انتظار داشت که افراد با سطح معنویت بالا به دلیل اعتماد به نفس و نیز روحیه خوب و سرزندگی و در نظر گرفتن ابعاد مختلف در روابط اجتماعی خود با دیگران در دنیای واقعی، از اینترنت به شکل حساب‌شده استفاده کنند و حضور در دنیای واقعی را به دنیای مجازی ترجیح دهند.

نتایج نشان داد نگرش مذهبی باعث کاهش اعتیاد به اینترنت می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش حریری و همکاران (۱۳۹۳) همخوان است. اهمیت نگرش ناشی از آن است که

1. Waldo

صاحب‌نظران مطالعه نگرش را برای درک رفتار اجتماعی، حیاتی می‌دانند. بخش دیگری از این اهمیت مبتنی بر این فرض است که نگرش‌ها تعیین‌کننده رفتارها هستند و این فرض به‌طور ضمنی دلالت بر این امر دارد که با تغییر دادن نگرش‌های افراد می‌توان رفتارهای آنها را تغییر داد. یکی دیگر از دلایل اهمیت نگرش این است که بر افکار اجتماعی مؤثر است، نحوه تفکر و پردازش اطلاعات را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به‌عنوان طرح ذهنی عمل می‌کند؛ به‌دیگرسخن چارچوب‌های شناختی اطلاعات را در مورد مفاهیم، موقعیت‌ها و حوادث، سازماندهی و نگهداری می‌کند و سرانجام، بر فرایند رفتار اثر می‌گذارد (آذربایجانی، ۱۳۸۵).

نگرش مذهبی عبارت است از اعتقادات منسجم و یکپارچه توحیدی که خداوند محور امر بوده و ارزش‌ها، اخلاقیات، آداب و رسوم رفتارهای انسانی را با یکدیگر و با طبیعت خویش تنظیم می‌نماید (خدایاری‌فرد، ۱۳۷۹). بنابراین نگرش مذهبی نقش مؤثری در شناخت، عواطف و رفتار افراد نسبت به عوامل درونی و محیطی دارد و می‌تواند سلامت روانی و اجتماعی افراد را تحت تأثیر قرار دهد. گفتنی است که استفاده صحیح از اینترنت برای هر فرد متفاوت است. برای مثال، ممکن است افراد برای انجام کارهای خود به استفاده گسترده از اینترنت نیاز داشته باشند یا ممکن است برای حفظ ارتباط با خانواده و دوستان دور و نزدیک خود به شدت به شبکه‌های اجتماعی وابسته باشند. صرف زمان زیاد در فضای آنلاین تنها زمانی مشکل‌ساز می‌شود که زمان زیادی را به خود اختصاص دهد و باعث شود که از روابط خود، کار، مدرسه یا دیگر موارد مهم زندگی خود غافل شوند.

در حوزه پیامدهای اعتقادی اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر موبایل در مدل اثرات ثابت ۰/۲۴ - و تصادفی ۰/۲۴ - به‌دست آمد. بر طبق معیار کوهن (۱۹۹۲)، به نقل از دلاور، (۱۳۹۴) اندازه اثر ترکیبی به‌دست آمده در هر دو مدل متوسط می‌باشد. به دلیل ویژگی‌های خاص فضای مجازی و نوبودن این پدیده، بسیاری از والدین فرصت، امکان و یا توان کافی برای شناخت دقیق این فضا و کاربردهای آن را به دست نیاورده‌اند و ناآشنایی مناسب آنها با این فضا و در مقابل استفاده روزمره نوجوانان و جوانان و حتی کودکان از این فضا باعث شده است که یک فضای محرمانه و خصوصی در داخل خانه برای فرزندان ایجاد شود و آنها بدون دغدغه و بدون احساس وجود ناظر بیرونی به سایت‌های مختلف در این فضا دسترسی یافته و گاه به‌دلیل ویژگی‌های سنی و شخصیتی و کنجکاوی‌های خود متأثر از فضاهای ناسالم موجود در اینترنت شوند (میرزائیان و همکاران، ۱۳۹۰) که این عوامل می‌توانند بر باورهای مذهبی افراد اثر منفی داشته باشند.

در خصوص اندازه اثر منفی و معنادار میان اعتیاد به اینترنت و میزان دینداری می‌توان چنین گفت که شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه که نسلی نو از سامانه‌های اینترنتی اجتماع‌محور و بر پایه هنجارهای جوامع غربی هستند، در حال گسترش روزافزون هستند و استفاده از آنها در بین کاربران به‌ویژه نسل نوجوان و جوان رواج زیادی پیدا کرده است؛ به‌نحوی که در بیشتر موارد به آن وابستگی یا اعتیاد پیدا کرده‌اند، این امر هویت اشخاص را دچار سستی و انحراف می‌کند و فضای اخلاقی حاکم بر آن به‌گونه‌ای است که برای نسل نوجوان و جوان سالم نمی‌باشد. در واقع شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه گسترش دهنده فرهنگ مادی‌نگری و لذت‌جویی و فردگرایانه غربی هستند (آهنگری و همکاران، ۱۳۹۶)؛ از این رو تعجبی ندارد که انبوه فیلم‌ها و سایت‌های پر مخاطب هویت فرهنگی، قومی، ملی و دینی کشورهای مصرف‌کننده را تحت تأثیر قرار دهد یا تضعیف نماید.

افزون‌براین، یافته‌های پژوهش حاکی از وجود اندازه اثر منفی و معنادار بین اعتیاد به اینترنت و سلامت معنوی بود. این یافته با نتایج پژوهش شکرافشان (۱۳۹۶) مبنی بر این همسو بود که افزایش سطح سلامت معنوی دانشجویان همراه با کاهش اعتیاد به اینترنت است. همچنین، با نتایج پژوهش دریکوند و همکاران (۱۳۹۴) مبنی بر اینکه بین هوش معنوی با اعتیاد به اینترنت رابطه معنی‌دار منفی وجود دارد، همسو می‌باشد. معنویت یک سامانه باور منسجم ایجاد می‌کند که باعث می‌شود افرادی برای زندگی معنا پیدا کرده و به آینده امیدوار باشند. معنویت با فراهم آوردن معنا، آسایش و آرامش درونی نقشی پیشگیری‌کننده در اعتیاد به اینترنت دارد.

همچنین، معنویت باعث اعتماد به نفس می‌شود و اعتماد به نفس به‌نوبه خود باعث افزایش روحیه خوب و احساس سرزندگی می‌شود و این نیز سبب می‌شود که فرد بتواند ذهنی آزاد و باز داشته باشد. در نتیجه می‌توان انتظار داشت که افرادی با سطح معنویت بالا به دلیل اعتماد به نفس و نیز روحیه خوب و سرزندگی و در نظر گرفتن ابعاد مختلف در روابط اجتماعی خود با دیگران در دنیای واقعی، از اینترنت به شکل حساب شده استفاده کنند و حضور در دنیای واقعی را به دنیای مجازی ترجیح دهند.

باید توجه کرد که این پژوهش دارای محدودیت‌هایی همچون مبهم بودن تعاریف متغیرهای مستقل و وابسته در تعدادی از پژوهش‌ها، کنترل نشدن برخی اثرات متغیرهای مداخله‌کننده، نبود یک چارچوب عینی و مدون برای اعتیاد به اینترنت و مبتنی بودن نتایج این فراتحلیل بر پایه اطلاعات تحقیقات اولیه مندرج در گزارش آنها نیز بوده است. برای کاهش مشکلات فراتحلیل‌گران آتی پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران در گزارش نتایج عددی تحقیقات شاخص‌های توصیفی و شاخص‌های استنباطی را به‌طور کامل گزارش نمایند که برای محاسبه اندازه اثر مورد نیاز

است. از متغیرهای پژوهش تعاریف جامعه و کامل به عمل آورده و تا حد امکان اثر متغیرهای مداخله‌کننده را خنثی نمایند.

شاید اکنون که هنوز در ابتدای مسیر استفاده از اینترنت قرار داریم، لازم است به گونه‌ای بهتر و مسئولانه‌تر با مسائل حاشیه‌ای آن رفتار شود. از این‌رو باید تمام جوانب امر و پیامدهای مثبت و منفی اینترنت به‌طور مفصل ارزیابی شود و نتایج پژوهش برای سیاست‌گذاری صحیح علمی به کار گرفته شود. از آنجاکه پیشگیری بر درمان مقدم است، جا دارد به این پدیده به‌عنوان یک مشکل بهداشتی که اغلب گریبان‌گیر نسل جوان و به‌ویژه دانش‌آموزان توجه شود که آینده‌سازان جامعه می‌باشند و از طریق آموزش در خانواده‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها فرهنگ‌سازی مناسب برای استفاده مناسب و مؤثر از اینترنت انجام شود.

منابع

۱. آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۵)، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش با منابع اسلامی، تهران: سمت.
۲. آذری، طیبه (۱۳۹۶)، «رابطه اعتیاد به اینترنت با اضطراب امتحان، فرسودگی تحصیلی و باورهای مذهبی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر بندر کنگ»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر لنگه.
۳. آفتاب، رویا؛ صادق تقی‌لو، محمد کربلایی و احمد میگونی (۱۳۹۵)، «مدل ساختاری روابط بین ویژگی‌های شخصیت مرزی، دشواری‌های بین فردی و اعتیاد به اینترنت»، دو فصلنامه دستاوردهای روان‌شناختی، ۲۳ (۲)، ۱۱۳-۱۳۶.
۴. آهنگری، الهه؛ محمد طحان، حسین حسین‌نژاد و مریم‌بنا خطیبی (۱۳۹۶)، «بررسی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه و میزان پایبندی به اعتقادات دینی دانش‌آموزان ۱۲ تا ۱۸ سال شهر کاشمر»، فصلنامه مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، ۱۲ (۳)، ۳۴-۵۵.
۵. احمدپور، علی و علی رضایی‌شریف (۱۴۰۰)، «بررسی رابطه باورهای دینی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر التزام به حجاب اسلامی»، پژوهش‌های اخلاقی، ۱۲ (۴)، ۵-۱۸.
۶. احمدی، هدی سادات؛ محمد فاطمه‌زاده، مهدیه معصوم‌بیگی و فرامرز سهرابی (۱۳۹۱)، «بررسی میزان شیوع اعتیاد به اینترنت و رابطه آن با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در بین دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۸ (۲۵)، ۲۰-۳۰.
۷. احيایی، پویان؛ آرمان احمدی و آذر قلیزاده (۱۳۹۴)، «تحلیل رابطه اعتیاد اینترنتی با هویت فرهنگی نوجوانان، مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان سراب آذربایجان»، دین و ارتباطات، ۲۲ (۱)، ۵-۳۳.
۸. برات دستجردی، نگین و سمیه صیادی (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت و افسردگی در دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور شهر اصفهان»، فصلنامه تحقیقات علوم رفتاری، ۱۰ (۵)، ۳۳۱-۳۴۲.
۹. تاجیک اسماعیلی، سمیه (۱۳۹۹)، «پیش‌بینی میزان دینداری دانش‌آموزان براساس وابستگی به اینترنت و باور به دنیای عادلانه»، دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات، ۲۷ (۲)، ۲۹-۷۹.

۱۰. حامدنی، مهرداد؛ محمدمهدی بابایی و علی خالق خواه (۱۴۰۱)، «رابطه بین سبک دل‌بستگی و ویژگی‌های شخصیتی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان»، مطالعات فرهنگی پلیس، ۹، ۲ (پیاپی ۳۳)، ۱-۸.
۱۱. حریری، نجلا؛ فهیمه باب‌الحوائجی و پریچهر سیدجوادی (۱۳۹۳)، «بررسی رابطه نگرش مذهبی و اعتیاد به اینترنت در بین جوانان مطالعه موردی: دانشجویان رشته‌های علوم انسانی دانشگاه خوارزمی»، مطالعات میان فرهنگی، ۹ (۲۳)، ۱۵۷-۱۷۸.
۱۲. حسن‌زاده، رمضان؛ عاطفه بیدختی، عباس رضایی و فاطمه رهایی (۱۳۹۱)، «رابطه اعتیاد به اینترنت با پیشرفت تحصیلی و ویژگی‌های شخصیتی فراگیران»، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ۳ (۱)، ۹۵-۱۰۷.
۱۳. حضرت‌بگی، فاطمه؛ پرویز عسگری، بهنام مکوندی و امین کرایبی (۱۳۹۹)، «رابطه علی‌رأهبردهای نظم‌جویی فرایند هیجان و هوش معنوی با گرایش به اعتیاد به اینترنت (با نقش میانجی تحمل‌پریشانی)»، نشریه پژوهش پرستاری ایران، ۱۵ (۴)، ۳۳-۲۴.
۱۴. خانجانی، مهدی؛ فرشته قنبری و ابراهیم نعیمی (۱۳۹۸)، «بررسی ارتباط کارکرد خانواده سبک دل‌بستگی و سبک‌های تربیتی والدین با اعتیاد به اینترنت در نوجوانان»، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۰ (۳۷)، ۱۲۱-۱۴۲.
۱۵. خجسته، سعید (۱۳۹۷)، «رابطه اعتیاد به اینترنت با سلامت روان و سلامت معنوی دانش‌آموزان متوسطه»، مجله دانشکده پزشکی، ۶۱ (۱)، ۵۸-۶۸.
۱۶. خدایاری‌فرد، محمد؛ محسن شکوهی یکتاف و باقر غباری‌بناب (۱۳۷۹)، «آماده‌سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان»، مجله روان‌شناسی، ۳ (۱۵)، ۲-۱۹.
۱۷. درگاهی، حسین و منصور رضوی (۱۳۸۵)، «اعتیاد به اینترنت و عوامل مؤثر بر آن در ساکنان منطقه دو غرب تهران»، فصلنامه پایش، ۳ (۲۴)، ۲۶۵-۲۷۲.
۱۸. دریکوند، پروین؛ فاطمه پونده‌نژادان و باقر دورقی (۱۳۹۳)، «رابطه بین هوش معنوی و اعتیاد به اینترنت»، نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی، شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.
۱۹. دلاور، علی (۱۳۹۴)، روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، نشر ویرایش.
۲۰. رحمانی، سوده (۱۳۸۷)، «رابطه وابستگی به اینترنت با هیجان‌خواهی و پنج عامل بزرگ شخصیت در دانشجویان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران.

۲۱. رحمتی، صمد (۱۳۹۵)، «ارتباط سرمایه روان‌شناختی و معنویت با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز»، مجله اخلاق پزشکی، ۱۰ (۳۸)، ۷-۱۷.
۲۲. رستمی‌نسب دولت‌آباد، زینب؛ احسان پورفاطمه، محمدخانی محی‌الدین، علی شریعتمدار طهرانی و ندا باقری‌مهیاری (۱۳۹۸)، «بررسی نقش سبک زندگی اسلامی در رابطه بین تنظیم شناختی هیجان و وابستگی به تلفن همراه در دختران نوجوان شهر کرمانشاه»، پژوهش در دین و سلامت، ۵ (۳)، ۸۴-۹۵.
۲۳. ریاضی، زهره (۱۳۹۸)، «پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت براساس ارزش‌های اخلاقی و قلدری»، فصلنامه اخلاق در علوم رفتاری، ۱۴ (۲)، ۱۹۹-۲۰۳.
۲۴. سیدقلعه، فاطمه‌سادات؛ نرجس طالبی، محدثه خوش‌گفتار و آسیه پیرزاده (۱۴۰۱)، «بررسی شیوع اعتیاد به اینترنت و برخی عوامل مرتبط با آن در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۸»، تحقیقات نظام سلامت، ۱۸ (۱)، ۱-۷.
۲۵. شالچی، بهزاد و بهزاد کلاهی‌حامد (۱۳۹۷)، «ارتباط ساختاری شکاف میان‌نسلی با اعتیاد به اینترنت در میان نوجوانان»، فصلنامه خانواده و پژوهش، ۱۵ (۳)، ۹۷-۱۱۲.
۲۶. شکرافشان، ناهید؛ قاسم عسکری‌زاده و مسعود باقری (۱۳۹۶)، «رابطه بین هراس اجتماعی، سلامت معنوی و رضایت از زندگی با اعتیاد به اینترنت»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۷ (۲۵)، ۷۷-۹۴.
۲۷. صدیقی، نرجس؛ زهرا کامیاب، فرشته علی‌رضایی، زهرا قوامی، معصومه محمودی و نسرین داوری دولت‌آبادی (۱۴۰۰)، «تأثیر اعتیاد به اینترنت بر کیفیت خواب دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان در سال ۱۳۹۹»، طب پیشگیری، ۸ (۳)، ۳۹-۴۷.
۲۸. صفا، آزاده و محمد آقاجانی (۱۳۹۹)، «بررسی ارتباط اعتیاد به اینترنت با نگرش و التزام عملی نسبت به نماز در دانشجویان: یک مطالعه مقطعی»، سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۴ (۴)، ۹-۱۵.
۲۹. صلاحیان، افشین؛ حسن غریبی، ندا ملک‌پور و نوشین صلاحیان (۱۳۹۴)، «بررسی نقش متغیرهای پیش‌بینی ابعاد شخصیت و سلامت روان در اعتیاد به اینترنت دانشگاه علوم پزشکی سنجندج»، فصلنامه علمی پژوهشی زیست پزشکی جرجانی، ۳ (۲)، ۳۶-۴۵.
۳۰. طالقانی‌نژاد، محمدعلی؛ رحیم داوری و فرح لطفی‌کاشانی (۱۳۹۸)، «پیش‌بینی‌گرایی به سوءمصرف مواد و اعتیاد به اینترنت براساس حمایت اجتماعی ادراک شده و سبک‌های کنارآمدن با استرس با میانجی‌گری هوش هیجانی در دانش‌آموزان»، فصلنامه پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۹ (۳۵)، ۱۰۷-۱۲۵.

۳۱. عبدی، مجتبی؛ سمانه رفیعی، الهام اسدی، متینه پوررحیمی و هادی جلیلود (۱۳۹۷)، «مطالعه ارتباط اعتیاد به اینترنت با سبک زندگی در دانشجویان پرستاری و مامائی»، تصویر سلامت، ۹ (۴)، ۲۵۸-۲۵۲.
۳۲. عشایری، طاها؛ طاهره جهان‌پرور، مریم امین و مسلم سوری (۱۴۰۰)، «فراتحلیل پژوهش‌های اعتیاد به اینترنت: بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۸۰»، مطالعات فرهنگ ارتباطات، ۲۳ (۵۹)، ۵۷-۸۰.
۳۳. فرهادی، هادی و سمانه رضایی (۱۳۹۷)، «بررسی اثربخشی کیفیت زندگی درمانی بر احساس تنهایی و عزت نفس دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه دوم دارای اعتیاد به اینترنت»، فصلنامه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، ۱۹ (۱)، ۳۷-۴۹.
۳۴. گراوند، هوشنگ و علی دلاور (۱۳۹۹)، «فرا مطالعه پژوهش‌های عوامل مؤثر بر سرعت در طول سال‌های ۸۵ تا ۹۶ در کلانشهر تهران و راهکارهای مقابله با آن»، فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۷ (۸۹)، ۱-۴۰.
۳۵. ملکیان، نازنین و حسن جوکار قمی (۱۳۹۹)، «رابطه کاردهای شبکه‌های اجتماعی مجازی و دین‌گریزی»، تغییرات اجتماعی- فرهنگی، ۱۷ (۶۴)، ۱۶۴-۱۷۹.
۳۶. موسوی، سیدولی الله (۱۳۹۹)، «شیوع اعتیاد به اینترنت و وضعیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در نوجوانان و جوانان ایرانی»، نشریه طب نظامی، ۳، ۱-۱۲.
۳۷. مهرشاد، احمد؛ علی ربانی خوراسگانی، عبدالحسین کلانتری و محمد مهدی ذوالفقاری‌زاده (۱۳۹۹)، «مرور نظام‌مند مقالات علمی شبکه‌های اجتماعی؛ مورد مطالعه: اصفهان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۱ (۲)، ۲۳-۴۰.
۳۸. میرزائیان، بهرام؛ فرشته باعزت و خاکپور (۱۳۹۰)، «اعتیاد به اینترنت در بین دانشجویان و تأثیر آن بر سلامت روان»، مجله فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ۱۲ (۱)، ۱۶۰-۱۴۲.
۳۹. میرفردی، اصغر؛ مریم مختاری و ولی‌نژاد (۱۳۹۶)، «میزان دینداری و ارتباط آن با استفاده از شبکه‌های اجتماعی اینترنتی»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸ (۲)، ۱-۱۶.
۴۰. هدایتی، عزیز؛ یوسف زینی‌وند و صمد رسول‌زاده اقدم (۱۳۹۵)، «آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی مجازی موبایل محور در زمینه تربیت دینی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تبریز)»، مجله مطالعات جامعه‌شناسی، ۹ (۳۱)، ۲۳-۴۵.
۴۱. هومن، حیدرعلی (۱۳۹۳)، راهنمای عملی فراتحلیل در پژوهش عملی، تهران: سمت.

۴۲. یعقوبی، ابوالقاسم؛ حسین محققى و فاطمه زاهدی (۱۳۹۵)، «بررسی نقش واسطه‌ای احساس غربت در رابطهٔ بین اعتیاد به اینترنت و امنیت روانی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی همدان»، *مطالعات فرهنگی پلیس*، ۳، ۴ (پیاپی ۱۱)، ۱۱۳-۱۴۷.
43. Knabb, J. J., & Pelletier, J. (2014), "The relationship between problematic Internet use, God attachment, and psychological functioning among adults at a Christian university", *Mental Health, Religion & Culture*, 17(3), 239–251.
44. Koo, H. J., & Kwon, J. H. (2014), "Risk and protective factors of internet addiction: A meta-analysis of empirical studies in Korea", *Yonsei medical journal*, 55(6), 1691–1711.
45. Li, Q., Dai, W., Zhong, Y., Wang, L., Dai, B., & Liu, X. (2019), "The mediating role of coping styles on impulsivity, behavioral inhibition/approach system, and internet addiction in adolescents from a gender perspective", *Frontiers in psychology*, 10, 2402.
46. Liu D., & Baumeister R. F. (2016), "Social networking online and personality of self-worth: A meta-analysis", *Journal of Research in Personality*, 64, 79–89.
47. Lopez-Fernandez, O., González-Bueso, V., Montero, E., Santamaría, J. J., & Merino, L. (2016), "Validation in clinical population of the Problematic Internet Entertainment Use Scale for Adults (PIEUSAd)", *Cuadernos de Medicina Psicosomática y Psiquiatría de Enlace*, (117), 61–71.
48. Orzack, M. H. (1999), The Computer Addiction Service at Mclean Hospital. *World Wide Web*. http://www.mclean.harvard.edu/broucheres/br_compu_outpt.htm.
49. Short, M. B., Kasper, T. E., & Wetterneck, C. T. (2015), "The relationship between religiosity and internet pornography use", *Journal of Religion and Health*, 54, 571–583.
50. Waldo, A. D. (2014), "Correlates of internet addiction among adolescents", *Psychology*, 5(18), 1999.
51. Young, K. S. (2004), "Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences", *American behavioral scientist*, 48(4), 402–415.
52. Yu, L., & Shek, D. T. L. (2018), "Testing longitudinal relationships between Internet addiction and well-being in Hong Kong adolescents: cross-lagged analyses based on three waves of data", *Child indicators research*, 11, 1545–1562.